

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ

АНОТАЦІЯ. У статті виокремлено ключові підходи до визначення поняття диверсифікації міжнародної торгівлі, систематизовано головні напрями диверсифікації товарних потоків і рівні здійснення диверсифікації.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: диверсифікація, міжнародна торгівля, експорт, імпорт, товарна структура, регіональна структура.

АННОТАЦИЯ. В статье выделены ключевые подходы к определению понятия диверсификации международной торговли, систематизированы основные направления диверсификации товарных потоков и уровни осуществления диверсификации.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: диверсификация, международная торговля, экспорт, импорт, товарная структура, региональная структура.

ANNOTATION. The article highlights key approaches to the definition of foreign trade diversification and the main ways of diversification commodity flows and levels of diversification are systematized.

KEY WORDS: diversification, foreign trade, export, import, commodity structure, regional structure.

Постановка проблеми. Глобалізація світових товарних і регіональних ринків, інтенсифікація процесів регіональної економічної інтеграції, об'єктивне підвищення рівня інтернаціоналізації діяльності підприємств актуалізують питання вдосконалення міжнародної торгівлі на всіх рівнях — глобальному, наднаціональному, міждержавному, національному та корпоративному. Одним з пріоритетних напрямів цього процесу є диверсифікація товарних потоків. При цьому кожна країна прагне оптимізувати власні товарну та географічну структури торгівлі товарами, послугами та об'єктами інтелектуальної праці, що вимагає правильного вибору методів, шляхів і напрямків здійснення диверсифікаційного процесу в зовнішній торгівлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів диверсифікації економічної діяльності присвятили роботи такі вітчизняні та закордонні науковці, як Р. Аміт, В. Г. Габаліс, М. Горт, Р. Грант, В. Дудинов, М.А. Дудченко, О. В. Зоренко, М. Д. Корінько, М. Т. Краснюк, Н. Г. Маслак, І. І. Румик, В. Сальников, Ю. О. Семікоп, В. І. Чужиков, Ю. Шакурова та ін.

Однак питання визначення сутності диверсифікації міжнародних торговельно-економічних відносин і механізмів їх розвитку дослідженні не достатньо, а тому потребують адекватної уваги.

Виклад основного матеріалу. Стрімкий розвиток міжнародної торгівлі, що розпочався приблизно з другої половини ХХ століття, дав поштовх до підвищення ролі зовнішньої торгівлі в економічному розвитку країн. Цей процес характеризувався різким збільшенням обсягів торгівлі, підвищенням ролі зовнішньої торгівлі в економічному розвитку країн, зрушеннями в товарній структурі експорту, значними коливаннями рівня світових цін, активізацією зустрічної торгівлі. [16, с. 21]. Разом з тим, необхідно зазначити, що диверсифікація торговельно-економічних відносин виникла з появою самої міжнародної торгівлі. Так, український вчений М. Д. Корінько визначив, що найдавнішим літературним джерелом, у якому описується економічна диверсифікація є «Повчання гераклеопольського царя своєму синові» (XXII ст. до н. е.). У документі, на думку вченого, мова йде про необхідність диверсифікації фінансів, оскільки критично оцінювались масштаби боргового рабства та лихварства. Також серед пам'яток, що свідчать саме про диверсифікацію торгівлі та торговельних відносин можна виділити «Кодекс Хаммурапі», де відображались товарно-грошові відносини та заходи, які сприяли укладанню нових торговельних угод. У працях Арістотеля протиставляються економіка та хрематистика (від слова «хрема» — майно, володіння), порівнюючи останнє з «мистецтвом наживати багатство» за рахунок торговельних угод, є всі підстави вважати цю теорію як науково обґрунтовану диверсифікацію торгівлі [8, с. 2—3]. В науковій літературі поняття диверсифікації міжнародної торгівлі зазвичай визначається як нове явище, що почало поширюватись на Заході з середини 50-х років минулого сторіччя [3, с. 11].

Відомо, що основи сучасної торговельної політики були закладені в період меркантилізму (XV—XVIII ст.). Саме в ті часи стрімко зростає роль міжнародної торгівлі, а державна політика абсолютистських країн прямо залежала від рівня розвитку торговельних відносин. Тому політику меркантилізму можна вважати основою здійснення державним апаратом процесів диверсифікації міжнародної торгівлі.

Стосовно економічного трактування терміну «диверсифікація» зарубіжні та вітчизняні вчені мають різні точки зору. Аналіз цих дефініцій дозволив нам виділити три основні підходи до визначення цього поняття, пов'язані з:

— необхідністю зниження бізнес-ризиків, коли диверсифікація трактується як ефективний спосіб зменшення потенційних загроз бізнесу;

— розробкою маркетингової стратегії розвитку, коли диверсифікація стає сутністю ринкових дій фірми та розповсюджується на майже всі види діяльності;

— розглядається як напрям оптимізації товарної галузевої політики, тобто доцільністю урізноманітнення асортименту товарів та послуг.

За першим підходом економічну диверсифікацію трактують Є. Четиркін, Л. Лопатін, Д. Штефанич [18], Б. Райзберг, Н. Уолл, В. Макаров. Наприклад Є. Четиркін дає загальне визначення диверсифікації, як «загальноприйнятого засобу скорочення будь-якого виду ризику» [17, с. 169].

Другий підхід є В. Коноплицький, Т. Рябова, К. Боумен [4, с. 169], П. Орлов, Е. Красноносова [10, с. 157], С. Синельников, С. Ожегов, А. Зуб, О. Поволоцька. Так, укладач тлумачного словника економічних термінів В. Коноплицький визначає поняття диверсифікацію в контексті стратегії маркетингу, що «спрямована на нові види діяльності фірми поза межами основного бізнесу» [7, с. 70].

Як урізноманітнення асортименту диверсифікацію трактують В. Новиков, С. Мочерний, В. Габаліс [5, с. 214], К. Пасс [12, с. 108], Л. Лозовський, А. Амбарцумов [2 с. 73], З. Грушак [6, с. 6], Ю. Шакурова [20, с. 3] та ін. Зокрема автори Л. Лозовський та Н. Уолл як один з варіантів визначають диверсифікацію як «розширення асортименту, зміна виду продукції, яка виробляється підприємством, фірмою, засвоєння нових видів виробництв з метою підвищення ефективності виробництва, одержання економічної користі, запобігання банкрутству» [11, с. 21; 15, с. 150].

Слід зазначити, що сам термін «диверсифікація» походить від латинських слів «diversus» — різний та «facere» — робити. При цьому більшість вчених, даючи визначення поняття, включають у суть кілька підходів.

Типовим в даному контексті є визначення українського вченого М. Д. Корінька: «диверсифікація — це інноваційний процес різностороннього розвитку господарюючого суб'єкта шляхом перерозподілу ресурсів, проникнення в інші галузі виробництва та на ринки нових товарів і послуг з метою зниження ризиків та збільшення доходів» [9, с. 13].

Найчастіше в науковій літературі термін «диверсифікація» зустрічається в контексті виробництва товарів і послуг, проте вона

притаманна і міжнародній торгівлі, при чому як процесам експортування, так і імпортування.

Для розкриття змісту диверсифікації міжнародної торгівлі слід зазначити, що існують два підходи до розуміння сутності міжнародної торгівлі: операційний і державно-політичний [16, с. 9—10]. З операційної точки зору міжнародна торгівля — це процес безпосереднього обміну товарами та послугами між господарюючими суб'єктами різних держав, державами та міжнародними організаціями, а з державно-політичної точки зору міжнародну торгівлю можна розглядати як особливий тип суспільних відносин, які виникають у світовій системі господарства в процесі і з приводу обміну товарами та послугами між державами з різним рівнем соціально-економічного розвитку, пріоритетами галузевого розвитку, нарешті — різними національними інтересами.

Зазначене вище означає, що і диверсифікацію міжнародної торгівлі також доцільно розглядати в двох аналогічних аспектах. В операційному сенсі, що проявляється на мікрорівні, процеси диверсифікації пов'язані переважно з маркетинговими аспектами діяльності фірми.

На макрорівні, тобто в площині формування національної торговельної політики, диверсифікація зовнішньої торгівлі країни пов'язана з необхідністю мінімізації ризиків залежності, як від обмеженої кількості споживачів, так і від вузького кола поставальників. Прикладом може слугувати ситуація з енергопостачанням ЄС.

Крім того, диверсифікація торговельно-економічних відносин відбувається і на міждержавному наднаціональному та глобальному рівнях.

Таким чином, у процесах диверсифікації міжнародної торгівлі слід розрізняти певні види, які можна виокремити за наступними критеріями: напрям товаропотоків, рівень прояву, структура товаропотоків (рис. 1).

Диверсифікація за напрямком товаропотоків передбачає здійснення заходів щодо покращення ситуації у експортній та імпортній діяльності. Насамперед передбачається уникнення різних типів ризиків, що пов'язані з товаропотоками. Диверсифікація зовнішньої торгівлі потрібна в першу чергу для країн, які експортують та (або) імпортують один чи кілька товарів, що мають значну частку у структурі експорту (імпорту) країни.

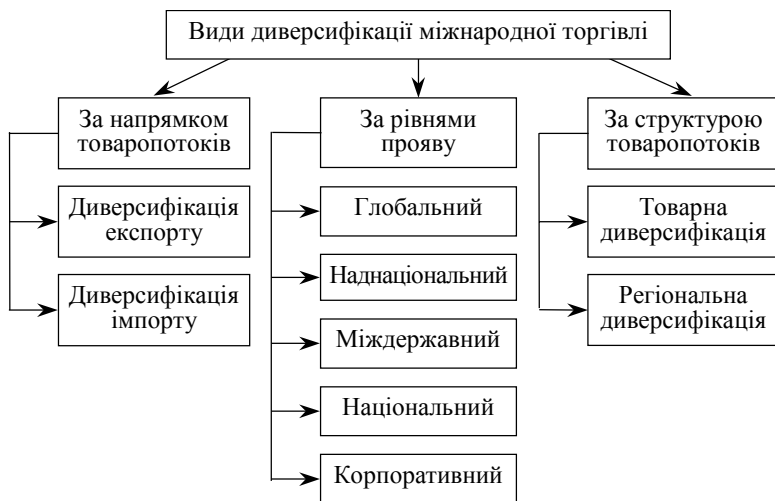

Рис 1. Види диверсифікації міжнародної торгівлі

Диверсифікація експорту передбачає здійснення комплексу необхідних заходів, для збалансування та покращення експортних показників. Така диверсифікація найбільш необхідною є для країн, що як правило залежать від сировинного сектору. Великою мірою це стосується окремих регіонів, у структурі промисловості яких одна або кілька галузей значно переважають над іншими галузями. В першу чергу це стосується країн, що мають великі запаси енергоносіїв та інших рудних або мінеральних копалин (наприклад, Алжир, Лівія, Казахстан, Туркменістан, Кувейт), у великій мірі аграрних країн (Кот д'Івуар, Молдова), що спеціалізуються на вирощуванні окремих культур і більшості малих острівних країн (Науру, Кірібаті, Тонга). Для них диверсифікація експорту сприяє зниженню ступеня економічної вразливості і збільшенню доданої вартості, що створюється і утримується в країні, а також забезпечує динамізм в розвитку економіки [1, с. 6—7].

Здійснення диверсифікації імпорту охоплює сукупність заходів, які мають на меті уникнення ризиків від недосконалої структури постачання товарів і послуг (наприклад, імпортозалежність від невеликої кількості постачальників).

Іншим напрямком диверсифікації міжнародної торгівлі є диверсифікація за структурою товаропотоків. Вона поділяється на товарну та регіональну диверсифікацію. Товарна диверсифікація

передбачає заходи спрямовані на удосконалення товарної структури зовнішньої торгівлі. Найбільш необхідною вона є для тих країн, в яких у товарних структурах експорту та (або) імпорту певні товари значно переважають над іншими, особливо якщо ці товари є сировинними.

Поряд з товарною існує регіональна диверсифікація. Вона передбачає зміни в географічній структурі експорту (імпорту) та спрямована на збалансування торгівлі з різними країнами світу і уникнення ризиків від масштабної торгівлі з однією або кількома країнами-партнерами.

Диверсифікація торгівлі може здійснюватись на корпоративному, національному, міждержавному, наднаціональному та глобальному рівнях.

На корпоративному рівні диверсифікація торгівлі проводиться окремими суб'єктами господарювання, тобто окремими підприємствами. В цьому випадку кожне підприємство самостійно вирішує питання пошуку зовнішньоекономічних партнерів. Це може стосуватися як експорту (пошук ринків збуту продукції), так і імпорту (пошук джерел постачання сировини). На корпоративному рівні диверсифікація експорту здійснюється для зниження ризиків при збуті товарів та для розширення мережі ринків збуту продукції. В той же час диверсифікація тісно пов'язана з асортиментом продукції. Перед підприємством стоїть задача пошуку найбільш оптимального та найбільш прибуткового варіанту при продажу різних типів продукції на ринках різних країн.

На національному рівні диверсифікація проводиться за допомогою урядів країн. Це передбачає проведення різних державних програм і заходів, які направлені на диверсифікацію зовнішньої торгівлі держави. Ці програми та заходи можуть носити як загальний характер (спрямовані конкретно на проведення диверсифікаційних заходів), так і галузевий характер (спрямовані на покращення ситуації в окремій галузі).

Передумовою диверсифікаційної політики є нерівномірність розвитку галузей економіки держави, падіння норми прибутку, зниження рівня впровадженнь науково-технічного прогресу, недоліки у системі оподаткування, невідповідність структури виробництва структурі приватного сектора.

Для розробки напрямків диверсифікаційної політики на рівні держави постає необхідність такого вибору, який був би найбільш вигідним і мав довгострокову перспективу розвитку кількох галузей. Важливим також є розуміння того, що дивер-

сифікація не є головним чинником, який визначає ефективність економіки держави. Умовою потенційного зростання ефективності економіки є чітко визначений напрямок диверсифікації.

На міждержавному рівні диверсифікаційні заходи проводяться за погодженням урядів держав-партнерів, які спільно розробляють диверсифікаційну політику. Крім того, країни, які входять до складу об'єднань можуть спільно проводити диверсифікацію за допомогою керуючих органів, що стоять на чолі об'єднання. В такому випадку диверсифікаційні міри будуть носити наднаціональний характер.

На глобальному рівні масштабні заходи диверсифікації торгівлі проводяться за рекомендаціями міжнародних організацій глобального типу, таких як ООН, СОТ, МВФ та ін.

Питання диверсифікації міжнародної торгівлі в різній мірі є актуальним для кожної країни. Диверсифікація по всіх напрямках сьогодні є важливою для України. Згідно з статистичними даними в 2009 році велика частина зовнішньої торгівлі України припадала на долю Російської Федерації (21,4 % експорту та 29,1 % імпорту). Також торговельні зв'язки України тісно зав'язані з країнами СНД, Європейського Союзу та Туреччиною. Складніша ситуація у товарній структурі експорту, де експорт по товарній структурі «недорогоцінні метали та вироби з них» склав 32,3 %, а в 2008 році цей показник взагалі становив 41,2 % [21]. Тому сьогодні для України важливою є диверсифікація товарної структури експорту, що передбачає поступовий перехід від сировинного експорту до середньо- та високотехнологічного.

Висновки. У визначенні поняття «диверсифікації міжнародної торгівлі» слід виділяти три головні підходи: диверсифікація як зменшення ризику, диверсифікація як маркетингова стратегія, диверсифікація як урізноманітнення асортименту.

Диверсифікація міжнародної торгівлі здійснюється за напрямками товаропотоків (диверсифікація експорту та диверсифікація імпорту) та за структурою товаропотоків (товарна та регіональна диверсифікація).

Диверсифікація міжнародної торгівлі може здійснюватись на глобальному, наднаціональному, міждержавному, національному та корпоративному рівнях. Для України актуальним є проведення диверсифікаційних заходів по всіх напрямках міжнародної торгівлі.

Література

1. Диверсифікація експорту, доступ к рынкам и конкурентоспособность. // Конференция Организации Объединенных наций по торговле и развитию. Совет по торговле и развитию. Комиссия по торговле товарами и услугами и по сырьевым товарам. Седьмая сессия. Женева, 3-7 февраля 2003 года. Пункт 3 предварительной повестки дня.

2. *Амбаруцов А. А., Стерликов Ф. Ф.* 1000 терминов рыночной экономики. — М.: Крон-Пресс, 1993. — 248 с.

3. *Боржова В. А., Маслак Н. Г., Корецький М. Х.* Диверсифікація, сільськогосподарського виробництва фермерських господарств. — Суми: Видавництво «Довкілля», 2002. — 186 с.

4. *Боумен К.* Основы стратегического менеджмента / Пер. с англ.; Под ред. Л.Г. Зайцева. — М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. — 175 с.

5. *Габалис В. Г.* Диверсифікація в системі стратегічного планування промислового виробництва // Вісник соціально-економічних досліджень. — Одеса, 1998.

6. *Грушак З. М.* Диверсифікація стратегії діяльності авіакомпаній // Економіка, фінанси, право. — № 5. — 2006.

7. *Коноплицкий В., Филина А.* Это — бизнес. Толковый словарь экономических терминов. — К.: МСП «Альтерпрес», 1996. — 448 с.

8. *Корінько М. Д.* Диверсифікація в історії економічної думки // Актуальні проблеми економіки. — № 1 (19). — 2003.

9. *Корінько М. Д.* Диверсифікація: теоретичні та методологічні основи: Монографія. — К.: ННЦ ІАЕ, 2007. — 488 с.

10. *Красноносова Е. Н.* Диверсифікація — глобальное направление маркетинговой стратегии предприятия в условиях становления рыночных отношений // Вісник ХДЕУ. — 1998. — № 2.

11. *Лозовский Л. Ш., Райзберг Б. А., Ратновский А. А.* Универсальный бизнес-словарь. — М.: ИНФРА-М, 1999. — 640 с.

12. *Пасс К., Лоус Б. и др.* Большой толковый словарь бизнеса. Русско-английский, англо-русский. — М.: Вече, АСТ, 1998. — 688 с.

13. *Сальников В.* Диверсифікація и экспортная экспансия промышленных компаний как фактор экономического роста в долгосрочной перспективе. — ЦМАКП, 2008.

14. *Семікоп Ю. О.* Диверсифікація як інструмент стратегічного управління експортною діяльністю підприємства. // Економіка підприємства: теорія і практика: Зб. мат. II Міжнар. наук.-практ. конф. 13—14 березня, 2008 р. — К.: КНЕУ, 2008. — 504 с.

15. *Уолл Н., Маркузе Я. и др.* Экономика и бизнес (словарь-справочник). — М., 1999. — 868 с.

16. *Циганкова Т. М., Петрашко Л. П., Кальченко Т. В.* Міжнародна торгівля: Навч. посібник. — К.: КНЕУ, 2001. — 488 с.

17. *Четыркин Е. М.* Финансовая математика: учебник. — 8-е изд. — М.: Издательство «Дело» АНХ, 2008. — 400 с.

18. *Штефаніч Д.* Управління підприємницьким ризиком. — Тернопіль: Економічна думка, 1999. — 224 с.
19. *R. Amit and J. Livnat.* A Concert of Conglomerat Diversification // Journal of Management. 1988. — Vol. 14, № 14.
20. *Shakurova Y.* Horizontal and Vertical Export Diversification, August 2010.
21. Матеріали Державного комітету статистики України. // <http://www.ukrstat.gov.ua>

Стаття надійшла до редакції 23.10.2010